

Зміст

Передмова.....	2
Зовнішня політика України.....	2
Україна як регіональний гравець	4
Міжнародна безпека	6
Зовнішньоекономічні перспективи України	8
Енергетична політика та безпека	11
Україна на туристичній мапі світу	14
Сфери культури, освіти, науки та інформації	18

Передмова

Це бачення є результатом роботи учасників проекту «Пошук майбутнього. Молодь формує бачення ролі України в світі у 2030 році», який проводився спільно представництвом Фонду Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі та громадською організацією «Сприяння міжкультурному співробітництву» з серпня по грудень 2011 року та об'єднав 55 учасників віком від 20 до 25 років з усіх куточків України.

Як реалізувати величезний потенціал України? Як Україні стати активним зовнішньоекономічним і зовнішньополітичним гравцем у регіоні та світі? Як вчасно реагувати на міжнародні виклики та користуватися можливостями, що відкриваються? Все це можливо, якщо українське суспільство сформує чітке бачення майбутнього країни і активно рухатиметься до реалізації цього бачення.

Проект мав на меті згуртування зацікавленої молоді навколо ідеї активного творення майбутнього України у світі через формування спільного бачення ролі України у світі в 2030 році за допомогою сучасних інтерактивних методів дискусій та прийняття рішень (передусім *future search*). Учасники проекту спробували відповісти на питання: яку роль Україна відігравала у світі відразу після проголошення незалежності? Яку роль вона відіграє зараз? Які є перспективи та якою ми хочемо бачити роль України у світі у 2030 році?

Головна ідея проекту – уявити майбутню роль України у світі та знайти схожості/відмінності між баченням молоді та тих, хто приймає рішення сьогодні.

Першим етапом проекту стала триденна зустріч у Києві у вересні 2011 року, після якої відбулися три регіональні зустрічі у Львові, Одесі та Дніпропетровську, де були у широкому колі громадськості обговорені попередні результати бачення. Фінальне бачення було представлено у грудні 2011 року у Києві представникам Міністерства закордонних справ України, у Комітеті Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, у представництві Європейської комісії в Україні та обговорене з відомими експертами та іноземними дипломатами.

Робота відбувалася за сімома напрямками: «Украї-

на як регіональний гравець»; «Україна в світовому безпековому просторі»; «Зовнішньополітичні пріоритети України»; «Зовнішньоекономічні перспективи України»; «Енергетична політика та безпека»; «Україна на туристичній мапі світу»; «Україна в світовому культурному, інформаційному та науково-освітньому просторі». Такі напрямки були вибрані не випадково, оскільки вони відповідають основним перспективам та викликам, які Україна має сьогодні на міжнародній арені. Це ті сфери, де наша держава може зайняти значиме місце на мапі світу.

Результатом проекту стала спільна доповідь учасників, в якій було викладене бачення майбутньої ролі України, пріоритети та основні кроки, спрямовані на те, як досягти такого майбутнього.

Для довідки: Бачення – що-небудь виникле в уяві. Відрізняється від побудови сценаріїв та прогнозування, в першу чергу, своїм позитивним підходом до майбутнього – вироблення найкращого результату, якого хочуть досягти. На сьогодні існують державні та суспільні проекти *Vision Singapore 2030*, *Vision Pakistan*, *Economic Vision of Bahrain 2030*, *Mexico Vision 2030*, *Qatar National Vision 2030* та багато ін.

1. Зовнішня політика України

Викладення бачення

Україна є повноправним членом Європейського Союзу. Депутати Європарламенту від України відстоюють інтереси своєї держави у важливих політичних та соціально-економічних питаннях.

Україна активно відстоює свої позиції впливового регіонального гравця у Вишеградській групі та серед країн Чорноморського регіону. Також важливим моментом зовнішньополітичного курсу нашої держави є поширення принципів демократії та європейських цінностей серед країн Середньої Азії.

Наша країна поглиблено співпрацює з Російською Федерацією на основі рівних і партнерських відносин, допомагає східному сусідові підвищити стандарти життя шляхом залучення українських експертів до політичного та соціально-економічного життя

РФ і виступає ключовим посередником у діалозі Росії з ЄС.

Україна активно співпрацює з Китаєм, Японією та Південною Кореєю у військово-технічній сфері, торгівлі та залученні інноваційних технологій і фінансових інвестицій. Також ведеться активна економічна співпраця з державами-членами АСЕАН.

Значним успіхом для української зовнішньої політики є перемога у тендерах з видобутку нафти в Лівії та Південному Судані. Україна здійснює ефективну політику посередництва в палестино-ізраїльському конфлікті. Україна є важливим політичним партнером Держави Ізраїль та активно співпрацює в торгівельно-економічній сфері з країнами Перської затоки.

Важливими партнерами України в Південній Америці є Бразилія та Аргентина, з якими наша держава підтримує тісне співробітництво в аерокосмічній, сільськогосподарській та культурній сферах.

Одним із найважливіших напрямів зовнішньополітичного курсу України продовжує залишатися поглиблена співпраця в політичній, військовій, торгівельній, освітній, культурній та промисловій сферах зі Сполученими Штатами Америки і Канадою. Україна є стратегічним партнером США і Канади та основним посередником у російсько-американському політичному діалозі. Також українська дипломатія бере активну участь у налагодженні американо-іранських відносин.

Україна активно допомагає представникам української діаспори за кордоном (Аргентина, Бразилія, РФ, Португалія, Італія, США, Канада тощо) та створює сприятливі умови для повернення етнічних українців на Батьківщину.

В Україні для досягнення цього бачення є:

- вигідне геополітичне та транзитне розташування, яке є важливим козирем на будь-яких переговорах;
- підтримка нашого прагнення євроінтеграції з боку деяких європейських країн (Польща, Швеція, Литва), про що свідчить ініціатива Східного партнерства;
- добре налагоджені відносини з Іраном, що в май-

бутньому можна використати для підвищення свого статусу країни-посередника;

- налагоджений рівень відносин з Китаєм у галузі торгівлі та економічної співпраці;
- великий досвід співпраці з Індією та Пакистаном у галузі озброєнь та важкої промисловості;
- гарні відносини з Ізраїлем, про що свідчить відміна віз для українських громадян з боку офіційного Тель-Авіва;
- реноме впливової країни-миротворця та посередника у врегулюванні військових конфліктів (Косово, Ліберія, Кот-Д'Івуар, Ірак, Придністров'я тощо);
- вихід до Чорного моря, а через нього – до проток Босфору та Дарданелли та Середземного моря;
- історична і територіальна близькість з Російською Федерацією, що за умов розумного зовнішньополітичного курсу та захисту своїх національних інтересів має стати запорукою зміцнення українських позицій на міжнародній арені;
- значний рекреаційний потенціал, який дозволить тісніше познайомити світову спільноту з нашою державою;
- впливова українська діаспора в Канаді, США, Аргентині, Португалії тощо.

Наявні ризики сьогодні:

- Активна протидія вступу України до ЄС з боку Російської Федерації, яка розглядає реальну інтеграцію України з Європейським Союзом як загрозу власним інтеграційним планам щодо України. Відповідно, РФ працює над створенням альтернативних стимулів для зацікавлених груп в Україні, що впливають на зовнішньополітичний порядок денний. Крім того, Росія, ймовірно, інвестує свої зусилля у проведення інформаційних та лобістських кампаній в країнах-членах ЄС, спрямованих на те, аби загальмувати підписання ключових угод з Україною.
- Неefективність державного управління в Україні та невисока здатність до проведення необхідних

структурних змін у державному управлінні, оскільки боротьба з корупцією, ефективна міграційна політика та прогрес у створенні демократичних політичних інститутів є передумовами для успішного євроінтеграційного руху України.

- Зосередженість ЄС на вирішенні внутрішніх проблем (економічні дисбаланси всередині ЄС, протиріччя держав-членів з питань внутрішньої та зовнішньої політики тощо).
- Часткова втрата зацікавленості у співробітництві з Україною з боку США, які занепокоєні непередбачуваністю зовнішньополітичного курсу українського політикуму.
- Зіпсований імідж нашої держави на міжнародній арені та непоодинокі міжнародні скандали за участю наших політиків.
- Незначна увага приділяється поглибленню відносин з країнами з найшвидшими темпами розвитку (Сінгапуром, Китаєм, Бразилією, Південною Кореєю тощо).
- Слабко налагоджені відносини із впливовими мусульманськими державами (Туреччиною, Саудівською Аравією, Кувейтом, Бахрейном, Катаром, ОАЕ тощо).

Чого нам не вистачає? Що потрібно зробити?

Внутрішньополітичні зміни та переоцінка ідейно-політичних орієнтирів мають значний вплив на визначення зовнішньополітичного курсу України. Практичне втілення зовнішньополітичних пріоритетів – це головне завдання української влади на сьогодні. Відсутність стратегічного плану у зовнішній політиці зумовлена, передусім, конфліктом владних і суспільних інтересів.

Зовнішня політика кожної держави базується на цілковитій довірі та підтримці її з боку інших країн. Щодо України, то тут ситуація є дуже непевною, адже імідж країни постійно підривається за рахунок яскравих проявів нестабільності демократії, відсутності чіткої економічної політики, непослідовності у проведенні реформ, великої корумпованості владних структур усіх рівнів. Зовнішня політика України

фактично стала заручницею кризових внутрішньополітичних процесів.

Загалом, Українська держава виявилася неспроможною до цілеспрямованої та ефективної зовнішньополітичної діяльності. Тому, аби визначити основні вектори зовнішньої політики, країні необхідно чітко усвідомити свої ціннісні орієнтири та досягнути цілковитого консенсусу у питанні бачення місця та ролі України серед інших провідних країн світу. Сьогодні політичний курс кожної країни сприймається персоналізовано, через призму особистих якостей самого лідера та його впливу. Тому дуже важливо, щоб політична еліта України ототожнювалася, передусім, з політиками-професіоналами, які повинні розуміти значення зовнішньополітичного курсу держави та вміло вести її до встановленої мети.

На нашу думку, задля досягнення такого бачення українським дипломатам та політикам треба здійснити наступні кроки:

- встановити європейський інтеграційний курс в українській зовнішньополітичній доктрині як першочерговий та дотримуватись його де-факто;
- виступати на міжнародній арені однією командою всім політичним силам та відстоювати єдині позиції незалежно від політичної ідеології;
- продемонструвати США свою зацікавленість у поглибленні двосторонніх відносин, встановити основні аспекти співпраці та чітко виконувати домовленості не на словах, а на ділі;
- переконати країни ЄС у своїй надійності та передбачуваності шляхом незмінності зовнішньополітичного курсу і виконання своїх зобов'язань перед європейськими партнерами та здійснювати послідовні кроки на шляху поглиблення євроінтеграції;
- трансформувати партнерські відносини з Російською Федерацією відповідно до національних інтересів України;
- поглиблювати двостороннє співробітництво з країнами-лідерами мусульманського світу – Туреччиною, Саудівською Аравією, Кувейтом, Катаром, ОАЕ, Бахрейном, оскільки ці країни набирають знач-

ної політичної та економічної ваги в сучасній системі міжнародних відносин;

- закріпити і розвинути тісне співробітництво з країнами, які динамічно розвиваються: Китаєм, Індією, Сінгапуром, Південною Кореєю, Бразилією тощо.

Отже, перед Україною сьогодні стоїть велика кількість ризиків та перешкод на шляху до налагодження різносторонніх партнерських відносин з країнами, які є ключовими акторами на світовій арені, але за рахунок логічних, послідовних та злагоджених дій з боку українського політикуму та закріплення на практиці статусу демократичної країни нам вдасться їх найближчим часом подолати.

2. Україна як регіональний гравець

Викладення бачення

Україна – регіональний лідер у Східній Європі:

- Україна – лідер у Східній Європі як частині Європейського Союзу.

Динаміка глобальної інтеграції у світі переходить до регіонального виміру. До 2030 року до ЄС увійдуть Молдова, Білорусь, Україна і Грузія. Серед країн Східної Європи (включаючи Чехію, Польщу, Румунію, Словаччину, Угорщину, Болгарію і вище зазначені країни) Україна стає потужним регіональним лідером.

- покращення відносин України та Румунії.
- Україна досягла соціально-економічного рівня розвитку Польщі і, відповідно, маючи більшу територію і кількість населення та інші геополітичні і гео-економічні переваги, стала лідером регіону. Відтак, Україна діє на міжнародній арені, не лише виходячи з суб'єктивного бачення свого регіонального лідерства, а й визнається державами-членами Європейського Союзу і провідними акторами світової політики як регіональний лідер регіону Східної Європи. З кожним роком статус регіонального лідера все більше закріплюється за Україною на довготривалу перспективу.

- лідерство в регіоні також передбачає міцні культурні зв'язки і можливість ідеологічного та культурного впливу (soft power) на інші держави регіону.

Активна участь України в регіональній політиці в рамках європейського співтовариства:

- європейська система колективної безпеки;
- транскордонні проекти;
- розвиток і залучення до співпраці спільних бізнес-структур;
- єдина система відстеження та аналізу ситуацій надзвичайного характеру.

Регіональна співпраця з країнами Чорноморського басейну:

- активна участь України у вирішенні «заморожених» конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі;
- спільна політика в сфері економічної і регіональної безпеки та забезпечення стабільності в Чорноморському регіоні – боротьба з контрабандою, наркотрафіком, загрозою тероризму та нелегальною торгівлею зброєю, нелегальною міграцією;
- співпраця в енергетичній і транспортній сферах та розвиток найпотужнішого транзитного (торгівельного) коридору із Азії в Європу;
- вирішення екологічних проблем та захист оточуючого середовища в басейні Чорного моря.

В Україні для досягнення цього бачення є:

- велика територія, а також вигідне геополітичне розташування;
- цивілізаційно-культурний, історичний і соціально-економічний зв'язок з країнами Східної Європи;
- налагоджене регіональне співробітництво та членство в регіональних організаціях – ГУАМ, ОЧЕС, Східне партнерство;

- активна міжрегіональна політика та прикордонне співробітництво (єврорегіони);
- активне співробітництво з Вишеградською Четвіркою.

Наявні ризики сьогодні:

- зовнішньополітична «гойдалка» та непослідовність України у зовнішньополітичному курсі, незважаючи на офіційно задекларований;
- енергетична залежність від Росії (енергетика як інструмент тиску та впливу на внутрішню та зовнішню політику України);
- економічна нестабільність і збільшення державного боргу, залежність від зовнішніх позик;
- неконкурентоспроможність – 57 місце з 59 в рейтингу найбільш конкурентоспроможних країн за даними Міжнародного інституту управлінського розвитку світу;
- контрабанда, нелегальна міграція, наркотрафік як наслідок послаблених кордонів та корумпованої митної служби;
- надцентралізована держава та система управління (164 місце в рейтингу економічних свобод серед 179 країн світу, серед європейських країн в цьому рейтингу – останнє місце);
- нераціональне використання матеріальних ресурсів органами влади на розробку, впровадження та реалізацію зовнішньої політики;
- відсутність єдиної державної концепції бачення та розвитку України в політичному, економічному, регіональному аспектах;
- загроза втрати національного виробника та інвестиційної привабливості для іноземного капіталу;
- «відтік мізків» та високий рівень еміграції серед молоді;
- загроза набуття статусу «країни-ізгою» через недемократичну систему управління.

Чого нам не вистачає? Що потрібно зробити?

- виробити чітке бачення регіонального лідерства України, яке повинно лягти в основу стратегічного планування;
- розробити програми розвитку міжрегіональних зв'язків за участю центральних та регіональних органів влади, мозкових центрів, неурядових організацій, міжнародних партнерів тощо;
- впровадити та реалізувати системи інформування населення про засади зовнішньої політики;
- внести зміни до законодавства, зокрема в наступних сферах: про національні інтереси та безпеку, про засади зовнішньої політики України, про інвестиційну привабливість, про транскордонне співробітництво, – які були б актуальними для набуття статусу регіонального лідера;
- сформувати середній клас як гарант стабільної демократії, економічних і політичних свобод;
- розробити стратегію національної безпеки з урахуванням інтересів країн ЄС, передусім – країн Східної Європи.

3. Міжнародна безпека

Викладення бачення

Україна має обороздатну професійну армію, за умов добровільності призову та достойної оплати праці для військовослужбовців. Наша держава є учасником євроатлантичної моделі безпеки «від Ванкувера до Владивостоку», що забезпечує мир та стабільність. У такій системі безпеки враховуються, як інтереси країн НАТО, так і Росії, тому вона є позбавленою сучасної конфронтаційності між ними, і, таким чином, більш ефективно гарантує безпеку для всіх її учасників.

Україна є членом єдиного європейського політичного простору.

Мілітаризація Чорноморського басейну значно

зменшена, а безпека у ньому забезпечується спільними охоронними військами, що формуються з військових підрозділів всіх причорноморських держав за квотним принципом.

Розвиток «*Cyber Security*» буде забезпечувати стабільність та надійність Української держави. Належне технічне та програмне забезпечення зведе до мінімуму людський фактор в адміністративному управлінні державою, що призведе до зменшення корупції та надасть нові можливості розвитку.

Україна ще більше зміцнить свій авторитет у якості миротворця і буде мати право вето при прийнятті рішень стосовно миротворчих операцій під егідою ООН та регіональних організацій.

В Україні для досягнення цього бачення є:

Для того, щоб в Україні була професійна армія, яка дійсно зможе захищати державу, в наявності є майже всі ресурси. Потрібно лише зробити реформу та модернізувати вже існуючі застарілі інститути.

Протягом останніх років існує чітка тенденція щодо майбутнього створення глобальної Європейської (географічно) архітектури безпеки. У цьому зацікавлені всі регіональні гравці та США. Найбільш вірогідним залишається реформування ОБСЄ, що знаходить загальну підтримку учасників та має відголос у «процесі Корфу» (регулярні зустрічі для обговорення можливості перетворення ОБСЄ на дієвий механізм для врегулювання конфліктів та підтримки безпеки у Євроатлантичному регіоні). Перспективним питанням для обговорення та вирішення найближчим часом може стати прийняття статуту ОБСЄ. Реформування ОБСЄ розглядається державами ЄС та НАТО як найбільш прийнятний варіант для переформатування європейської системи безпеки і надання їй всеохоплюючого характеру. З іншого боку, переформатування ОБСЄ не вирішує питань координації та взаємодії вже існуючих безпекових організацій, що може сприяти утворенню союзу між існуючими організаціями, а саме НАТО, ЄС та ОДКБ, можливо ОБСЄ в широким вигляді або ЄС-ОДКБ у вузькому (за умови якщо ЄС буде розвивати свою безпекову складову). Україна є найбільшою державою європейського континенту, що саме по собі змушує її до активних

дій задля забезпечення власної безпеки. Разом з тим, забезпечення обороноздатності є достатньо фінансово обтяжливим, саме тому в інтересах більшості європейських держав є включення України до європейської системи міжнародної безпеки. У той же час, Україна володіє значним ресурсним потенціалом для виконання оборонних функцій, що може спонукати такі соціально-орієнтовані країни як Австрія, Словенія, Чехія, Словаччина та інші до фінансування чужої армії (чим вони вже сьогодні займаються). Тобто, Україна має всі умови для того, щоб виконувати роль одного з регіональних гарантів безпеки та разом з Польщею захищати східні кордони ЄС. Наявний комплекс протиповітряної оборони є також достатньо перспективним для модернізації у рамках політики оборони ЄС.

Україна, маючи невеликий військово-морський флот, не зацікавлена у його розбудові. До того ж, такі намагання могли б ініціювати «гонку озброєнь» у регіоні. Натомість, задля забезпечення власної безпеки, Україна зацікавлена у подальшому обмеженні озброєнь у Чорному морі із можливістю перетворення його на «зону миру та безпеки». Позитивним фактом для України є те, що у такому процесі найбільшу зацікавленість має ЄС та його члени, адже Болгарія та Румунія також не володіють великими флотами, а ЄС загалом не зацікавлений у наявності військових загроз у цьому регіоні. Окрім того, Україна об'єктивно зацікавлена у виведенні Чорноморського Флоту РФ зі своєї території. Якщо це відбудеться внаслідок загальної демілітаризації Чорного моря, це не призведе до погіршення українсько-російських відносин.

Нинішня різниця у використанні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) в країнах розвинутих і країнах, що розвиваються, стрімко зменшуватиметься. Технологічний прогрес неминуче досягне і тих країн, які наразі відстають у питанні впровадження ІКТ. Україна, в свою чергу, рухається значними темпами у галузі кібер-винаходів та виходить на лідируючі позиції серед країн Східної Європи. Деякі світові гіганти, такі як Sony та Samsung, відкривають свої лабораторії в Україні.

На сьогодні Україна - одна з провідних країн по кількості миротворців, що знаходяться в гарячих точках по всьому світу, що дає нам право домагатися більш

активної участі при прийнятті рішень та участі в миротворчих структурах ООН. Миротворчі операції будуть і надалі одним з найбільш дієвих інструментів при подоланні локальних конфліктів, кількість яких в майбутньому буде збільшуватись, що, в свою чергу, буде формувати запит на миротворчі контингенти. Україна володіє великим досвідом у цій сфері, що з часом ще більше закріпить її у статусі країни-миротворця. Вищенаведені фактори у поєднанні з вдалою дипломатичною підтримкою дозволять отримати багато переваг на міжнародній арені та нададуть Україні більшої політичної ваги. У той же час, Україні варто переглядати свій підхід до миротворчих операцій, враховуючи сучасні реалії, таким чином, щоб Україна була здатна ефективно брати участь у операціях не лише військового, а й цивільно-військового та поліцейського характеру.

Наявні ризики сьогодні:

На реформування армії не виділяється достатньої кількості коштів. Бракує професійного та чіткого бачення, за рахунок чого буде забезпечуватись обороноздатність нашої держави.

США, з приходом до влади Б. Обами, перестали приділяти достатньо уваги східноєвропейському вектору своєї зовнішньої політики. Європейський Союз зосередився на вирішенні питань економічного характеру; ЄС не здатний вести повноцінний діалог щодо майбутньої архітектури європейської безпеки. Єдина зацікавлена сторона, яка веде активні переговори, – Росія, яка має власні інтереси щодо України. Це все може призвести до того, що Україна стане залежною від російської безпекової політики, що поставить хрест на амбіціях України як самостійного політичного гравця.

Як Росія, так і Туреччина не зацікавлені у зменшенні свого домінування у Чорному морі порівняно з ЄС. Ситуація значно ускладнюється тим, що існує історична конкуренція між Туреччиною та Росією, що робить можливим зменшення мілітаризації Чорного моря лише за умови участі у переговорах всіх країн. Також можливі стратегічні альянси між Туреччиною та Росією, що зведуть нанівець будь-які спроби подібного характеру.

Присутність Російського Чорноморського фло-

ту (ЧФ) в Севастополі негативно впливає на імідж України як впливового гравця в Чорноморському регіоні. Слабкість врегулювання українсько-російських відносин стосовно ЧФ РФ яскраво підкреслили події під час російсько-грузинського військового конфлікту у 2008 році, коли з порту Севастополя вийшли військові російські кораблі у напрямку Грузії. Це автоматично зробило Україну воюючою стороною.

Безпекове середовище України є вразливим перед кібер-атаками, тому існує потреба більш уважного ставлення до питань кібер-безпеки і кібер-оборони. Досягнення у цій сфері українською стороною нівелюються в порівнянні з Росією, яка робить значні інвестиції на державному рівні. Низька фінансова підтримка державою та низький процент впровадження у держсекторі новітніх розробок власного виробництва.

Помітні тенденції до зменшення підтримки населенням політичних рішень щодо введення миротворчих контингентів на території третіх країн. Україна у цьому сенсі також не є винятком. Миротворча діяльність може стати «політично непопулярною» у нашій державі, що спричинить скорочення миротворчої діяльності.

Разом з тим, у більшості операцій, в яких ми беремо участь, наша держава не отримує жодних дивідендів, що може зменшити привабливість таких операцій для України. При підготовці миротворчих операцій бракує солідної дипломатичної підтримки.

Чого нам не вистачає? Що потрібно зробити?

Потрібно й далі реформувати армію у напрямку до професійної. Інститут призовників потрібно залишити і дозволяти вступати в армію за власним бажанням, де призовник, пройшовши військову підготовку, буде мати гарантоване місце у силових структурах. Потрібно ще гнучкіше планувати набір до певних родів військ для відповідності кадрового військового потенціалу сучасним викликам.

Україна, використовуючи своє членство у міжнародних організаціях, повинна просувати власне бачення нової безпекової архітектури на європейському

просторі, залучаючи все більше коло зацікавлених у цьому сторін. Участь України в організаціях колективної безпеки має здійснюватися задля забезпечення ключового національного інтересу – існування та незалежності держави, тому під українським баченням європейської архітектури безпеки потрібно розуміти той стан речей, за якого Україна збереже свій статус самостійної держави.

Україні потрібно зберегти «прийнятну відстань» щодо російських інтеграційних проектів, оскільки вони можуть суперечити європейським проектам. Разом з тим, Україна не використовує досвід попереднього вступу до ЄС Болгарії та Румунії, що унеможлиблює «гру на випередження» з ЄС.

Україна повинна активізувати діалог щодо статусу та юридичних формальностей перебування ЧФ в Україні. Також повинен бути інтенсифікований діалог з ЄС стосовно скорочення військової присутності у басейні Чорного моря, оскільки у цьому зацікавлений, в першу чергу, ЄС. Крім того, присутність військових флотів значно шкодить екології. Екологічна проблематика стає також одним із дієвих механізмів міжнародних відносин. Україна не використовує можливості міжнародних неурядових екологічних організацій стосовно дотримання екологічних норм, якими нехтує Чорноморський флот.

Потрібно приділяти більше уваги розвитку засобів кібер-безпеки та стимулювати дослідження й надходження інвестицій в цій сфері на державному рівні. Це можна досягнути за допомогою відповідної урядової політики і співпраці з приватним сектором, який так само є вразливим перед кібер-атаками, як і держава. З огляду на те, що взаємодія кібер-атак і кібер-оборони є дуже динамічною і постійно змінюється, необхідно розвивати кібер-безпекові потужності держави, а не лише підсилити окремі елементи кібер-оборони. Аби досягти цього, Україна має звернути свою увагу на розвиток освіти в сфері ІКТ і на стимулювання як досліджень, так і практичного розвитку у цій сфері. Нові тенденції в кібер-безпеці спричинюватимуть збільшення впливу на військові доктрини країн і на їхні силові структури. По мірі того як кібернетичний вимір набуватиме вагомішого місця в майбутній наступальній/оборонній сферах, військові доктрини і силові структури видозмінюватимуться відповідним

чином. Очікується, що майбутні військові і навіть політичні конфлікти відбуватимуться із залученням кібер-простору як потенційної ділянки конфлікту чи з використанням кібер-технологій як можливих засобів конфлікту.

4. Зовнішньоекономічні перспективи України

Викладення бачення

Після виконання Копенгагенських і Маастрихтських критеріїв Україна стає 33 членом Європейського Союзу, маючи на державну валюту – євро.

Беручи за основу програми розвитку та рекомендації, викладені у «Цілях Розвитку Тисячоліття» та «Вашингтонському Консенсусі», Україна активно проводить політику дерегуляції економіки, підтримки малого та середнього бізнесу, зменшення податкового навантаження, лібералізацію зовнішньої торгівлі.

Вигідне геополітичне розташування підтверджує статус України як транзитної країни, що за підтримки ЄС здійснює 55% від усіх поставок газу в Європу через свою ГТС.

Вихід до морів дає Україні можливості стати лідером транспортних розв'язок у регіоні, збільшуючи товарообіг не тільки з країнами, що мають доступ до Чорного та Азовського морів, але й надаючи порти для перевантаження вантажів і відправки їх до інших країн регіону.

Україна, як власник суттєвого запасу сланцевого газу в Європі, завдяки залученню до їх розробки іноземних інвесторів зменшує свою залежність від експортерів газу, в т. ч. Росії, тим самим збільшуючи позитивне сальдо торгового балансу.

Проведення реформ, інтегрування у ЄС створили сприятливий інвестиційний клімат для іноземних інвесторів, що сприяло активному руху капіталу до України, особливо інвестиціям у металургійну, хімічну, коксохімічну, газотранспортну та агропромислову галузі.

АПК України займає провідне місце в Європі, вирішивши продовольчу проблему регіону, – більшість зернових культур, споживаних Європою, виробляється на території України. Розвиток АПК сприяє розвитку портової інфраструктури Півдня України, забезпечуючи високий товарообіг через морські шляхи Чорного моря та виводячи українські товари на світовий ринок.

Якість товарів українських металургійних, коксохімічних та хімічних підприємств покращена за рахунок проведеної модернізації основних засобів та введенню нових технологій, відповідає нормам міжнародної сертифікації, що призвело до:

- зменшення вартості товарів;
- відповідності високим умовам світових норм сертифікації;
- збільшення конкурентоспроможності;
- збільшення обсягу експорту.

Завдяки співпраці України з іншими членами ЄС в галузі машинобудування реалізуються спільні проекти в різних підгалузях:

- авіабудування (інвестиції в розвиток літаків АН та їх вихід на світовий ринок авіаперевезень);
- суднобудування (сильні позиції, набуті Україною в морському транспорті, та інвестиції в суднобудівні заводи дозволили відновити цю галузь);
- ракетно-космічна галузь (залучення американських, французьких та китайських інвестицій у підприємства цієї галузі в Дніпропетровській та Харківській областях, що дозволило забезпечити розвиток ексклюзивних технологій українського ракетно-космічного сектору);
- енергетичне приладобудування (створення концернів за участю країн ЄС сприяло збільшенню високотехнологічного сектору).

Зміна рівня якості та сертифікації українських товарів приводить до того, що Євросоюз стає основним імпортером та експортером українських товарів

завдяки зоні вільної торгівлі. Окрім Європейського Союзу, головними партнерами України залишаються сусіди: Росія, Грузія, Білорусь, Молдова та Туреччина, додаючи до цього списку великі економіки Китаю, Індії та Бразилії.

У 2030 році, змінивши стратегію з сировинно-орієнтованого експортера на експортера готової продукції, Україна набуває позитивного сальдо торгового балансу.

В Україні для досягнення цього бачення є:

Геополітичне розташування

Вигідне геополітичне розташування України, що, в першу чергу, характеризується доступом до моря. Крім того, той факт, що Україна (а також Білорусь) займають переважну більшість простору, який пов'язує Європу з Азією, вказує на високий торговельний та транзитний потенціал країни. Прикладом цього є наявність газотранспортної системи, що належить Україні. Зараз і в майбутньому вона не один раз відіграє роль «золотої акції» за рахунок своєї потужності, ефективності та економічної вигідності серед інших проектів транзиту природного газу в обхід України.

Природні ресурси

Українська територія, окрім родючих чорноземів, посідає одне з передових місць у світі за кількістю корисних копалин (за деякими випереджаючи Росію, Німеччину, США та Францію). Всього в Україні знаходяться 7807 родовищ, де видобуваються 94 види корисних копалин.

Промислова спадщина Радянського Союзу

За часів Радянського Союзу Україна стала одним з найважливіших промислових центрів не тільки в галузях чорної металургії, гірничо-видобуванні та коксохімії, але й в області важкого і високотехнологічного машинобудування (ракетобудування – Південний машинобудівний завод, авіабудування – Мотор-Січ, Антонов і т.д.).

Трудові ресурси

Однією з основних переваг України на даному етапі є порівняно дешева та кваліфікована робоча сила. Даний фактор забезпечується наявністю спеціалізованих вищих навчальних закладів, створених ще у часи СРСР.

Європейський вектор

Вектор євроінтеграції, що покладений в основу Закону № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р., активно впроваджується і підтримується урядом України.

Наявні ризики сьогодні:

Недосконале законодавство і висока частка тінізації економіки.

Підкреслюючи той факт, що Україна є дуже молодою державою і спадкоємицею Радянського Союзу, вона має недосконале законодавство, яке застаріло і не відповідає сьогоднішнім напрямкам розвитку країни:

- недосконала податкова система;
- недорозвинена митна система;
- високий рівень корупції;
- відсутність чіткого механізму приватизації;
- неефективний алгоритм організації тендерів з державних закупівель;
- брак захисту прав власності (особливо інтелектуальної).

Олігархія

Незважаючи на декларування західних принципів управління економічними процесами, в Україні відсутні заходи з дерегуляції економіки, особливо відсутня підтримка малого бізнесу.

Ситуація зі слабким малим бізнесом, по суті, підтверджує розвиток олігархії в Україні, концентруючи навколо окремих великих промислових груп забгато впливу на ринок.

Лобіювання інтересів крупного бізнесу означає наявність співпраці з офшорними зонами, через які великі підприємства недоплачують податки, а також виводять прибутки за кордон.

Державний борг

Недосконала політика формування державного

бюджету, яка щорічно збільшує розмір державного боргу внаслідок отримання кредитів шляхом запозичення грошей у Міжнародного валютного фонду та методом емісії ОВДП. Це сприяє посиленню боргових ризиків України та в період складного функціонування світової економіки може стати дуже суттєвою проблемою, ставлячи країну на межу дефолту.

Структура експорту та імпорту

Основними товарами експорту України являються товари низької якості та вартості і дешева сировина, а імпортуються навпаки високотехнологічні товари або товари високої якості. Від'ємне торгове сальдо, яке утворилось внаслідок високих об'ємів поставок газу в Україну з Росії, негативно впливає на стан української економіки, створюючи додатковий тиск як на валюту, так і на громадян з низьким рівнем доходів.

Чого нам не вистачає? Що потрібно зробити?

Рекомендації щодо розвитку країни можна умовно поділити на два напрямки: політичні та економічні.

Політичні рекомендації:

Провести реформу законодавства, взявши за приклад законодавство розвинутих країн Євросоюзу. Зокрема в першу чергу, необхідно реформувати законодавство, пов'язане з правом приватної власності, інтелектуальної власності, митне законодавство. Проведення реформ супроводжувати активним суспільним обговоренням, зокрема у ЗМІ.

Продовжити курс інтегрування України до ЄС.

Забезпечити наочну демонстрацію принципу верховенства права в судовій системі. Всі судові рішення повинні бути спрямовані на справедливе виконання законодавчих норм, активно підтримуватись суспільством та оприлюднюватись. Справи, пов'язані з власністю іноземних інвесторів, повинні висвітлюватись в ЗМІ.

Провести лобіювання дотримання законодавчих норм, а також лобіювання програм рівноправності як іноземних, так і вітчизняних інвесторів, підтримка їх залучення до бізнесу України.

Реформувати законодавство щодо офшорних зон,

введення штрафів, обмежень щодо «чорного списку» Організації економічного співробітництва і розвитку.

Впровадити систему e-Government, що допоможе чіткіше дотримуватись законодавства, надасть прозорості економіці країни, сформує імідж надійного партнера.

Економічні рекомендації:

Розвивати пріоритетні для країни галузі економіки: машинобудування, металургію, видобувну та агропромисловий комплекс. Заохочувати іноземне інвестування у ці сфери.

Розподіл витрат в бюджеті проводити відповідно до аналізу пріоритетності та перспективності проекту галузі.

Розвивати фінансові ринки. Надавати підтримку розвитку фондового ринку, заохочувати підприємства до участі в торгах у фондових системах. Залучати іноземних інвесторів до участі в торгах на українській фондовій біржі.

Заохочувати розвиток міжнародних фінансових агентів в Україні, таких як недержавні пенсійні фонди, інвестиційні фонди та ін.

Удосконалити податкову систему, зокрема в напрямку захисту інвесторів від надмірного оподаткування. Ввести систему податкового стимулювання розвитку іноземних підприємств.

Впровадити на підприємствах податкові пільги за умови модернізації виробництва та впровадження нових технологій.

Забезпечити зменшення податкового навантаження та спрощення податкової системи для малого бізнесу, що спричинить формування середнього класу.

Встановити курс на зменшення газових витрат, поступово переходячи на альтернативні джерела енергії.

Залучити іноземних інвесторів до розробки сланцевого газу, що в перспективі впливатиме на енергетичну незалежність країни.

5. Енергетична політика і безпека

Викладення бачення

Україна 2030 році – енергетично незалежна, енергозаощадлива держава, яка проводить проактивну енергетичну політику. Проактивність державної політики у енергетичній сфері обумовлена високим рівнем політичної волі, далекоглядністю політики, належним державним управлінням та якісним проектним менеджментом. Завдяки виконанню цих завдань наша держава у 2030 році стала суб'єктом здійснення енергетичної політики та лідером серед транзитних країн регіону.

Україна залишилася найбільшим транзитером газу до Європи, отримавши гарантії від держав-постачальників, передусім, через модернізацію власної ГТС. Разом з тим Україна залагодила суперечки без втрат для себе з Росією та Румунією щодо Чорноморського шельфу, освоїла нові технології розробки глибинних ресурсів і, станом на 2030 рік, стала забезпечувати себе на 70% власним газом і на 50% нафтою за рахунок родовищ українського шельфу. Разом з цим, Україна впровадила нові технології економічного використання власних ресурсів та почала освоєння власних ресурсів сірководню, вигідного і безпечного способу послаблення енергозалежності.

Україна до 2030 року диверсифікувала шляхи енергопостачання, зокрема у нафтовому секторі, через повну реалізацію Євроазіатського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК), та у ядерному секторі, через завершення будівництва заводу з фабрикації ядерного палива. Завдяки власному виробництву ядерного палива, Україна вийшла як експортер на світовий ринок ядерного палива.

Україна збільшила обсяги споживання тих паливно-енергетичні ресурси (ПЕР) (вугілля, ядерне паливо, відновлювані джерела), на які вона багата, і відповідно зменшила обсяги споживання та імпорту природного газу, нафти, дорогих та дефіцитних ресурсів. Завдяки активній співпраці на міжнародному рівні та впровадженню інновацій, а також іноземним інвестиціям, енергетика України перейшла на якісно новий технічний і технологічний рівень. Україна до 2030 року реалізувала чотири великі проекти видобутку нафти і газу українськими компаніями за межами України.

У ПЕК запроваджені ринкові засади на основі досвіду та законодавства ЄС, здійснено структурні реформи та підвищено енергоефективність підприємств ПЕК. Енергозбереження та впровадження екологічно чистих технологій проголошено пріоритетними напрямками розвитку енергетики. Україна проводить ефективну державну політику у сфері альтернативних джерел енергії, зокрема сприяє розвитку нових технологій одержання енергії із відновлюваних джерел та дослідження їх використання в українських природних умовах. Завдяки великому науково-дослідному потенціалу, земельним, мінеральним та людським ресурсам, а також завдяки вигідному геополітичному розташуванню Україна стала рівноправним гравцем на енергетичній арені.

В Україні для досягнення цього бачення є:

Ресурси:

- розвинута інфраструктура, зокрема транзитні магістральні газо- та нафтопроводи, великі підземні сховища природного газу;
- запаси вуглеводнів на шельфі Чорного та Азовського морів – 30% усіх енергетичних запасів України, з яких видобуто менше 4%;
- запаси вугілля (станом на 2008 рік Україна забезпечена кам'яним та бурим вугіллям на 412 років);
- значні запаси урану (шосте місце у світі, перше в Європі) та цирконію (третє місце у світі, перше в Європі), виробництва з переробки уранової і цирконієвої руди, дослідно-промислова база та технології виробництва ядерно-чистих цирконію і гафнію;
- значний науково-технічний потенціал розробки елементів ядерно-паливного циклу;
- запаси сланцевого газу та сірководню;
- потенціал для розвитку альтернативної енергії, особливо в Причорномор'ї (АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька, Донецька області).

Часткова реалізація двох диверсифікаційних проектів:

- в нафтовому секторі – реалізовано проект нафто-

транспортного коридору «Одеса – Броди»; є бізнес-план проекту «Одеса – Броди – Полоцьк – Гданськ»;

- в ядерному секторі – проект постачання ядерного палива виробництва компанії *Westinghouse* (у 2010 році була завантажена партія тепловиділяючих збірок (ТВЗ) для промислово-дослідної експлуатації).

Реалізація проектів:

- початок модернізації української ГТС – Україна підготувала проект модернізації газопроводу «Уренгой – Помари – Ужгород» загальною вартістю 1,3 млрд. дол.;

- у 2009 році виділено кошти на програму енергоефективності України – презентовано понад 50 проектів.

Наукові розробки – з 2006 року науково-дослідними інститутами та центрами виконується понад 50 проектів, зокрема це фундаментальні та прикладні дослідження установ НАН України, таких як Інститут газу, Інститут електродинаміки, Інститут загальної енергетики, Інститут відновлюваної енергетики, Інститут технічної теплофізики.

Законодавчі документи:

- Вступ до Європейського енергетичного співтовариства і Третій енергетичний пакет – для України це можливість відстоювання власних інтересів у питанні забезпечення безпеки газу та його поставок на внутрішній ринок шляхом створення сприятливих умов для залучення інвестицій в реконструкцію і модернізацію ГТС. Також це можливість відстоювати позиції збереження обсягів транзиту власною територією для закріплення статусу провідної газотранспортної європейської держави.

- Енергетична стратегія України до 2030 року, стратегічна мета якої – еволюційний перехід до сталого розвитку в постіндустріальному світовому суспільстві на підґрунті збереження та безпеки життєвого простору людини, здійснення промислової діяльності з найменшими витратами за рахунок високоефективного використання матеріального та інтелектуального потенціалу.

- Інвестиційна реформа, світове роуд-шоу інвестиційних можливостей та проектів України.

Наявні ризики сьогодні:

Енергетична сфера закрита, непрозора і корумпована. Енергетична національна безпека залишається заручницею конкуренції крупних фінансово-промислових груп та їх бізнесових інтересів. Енергетика перетворилася з економічного на політичний чинник. Потужні лобістські групи відстоюють свої, а не національні інтереси у суспільних дискусіях і на різних рівнях державної влади.

Моральна і фізична зношеність підприємств (ТЕС, ГЕС, АЕС):

- використання застарілих технологічних процесів, що несе в собі збільшення питомих втрат під час виробництва та транспортування енергоресурсів;
- ефективність функціонування ГТС не відповідає сучасним критеріям.

Зростання диспаритету зовнішньої торгівлі України енергетичними матеріалами, передусім, нафтопродуктами. Вкрай низькою залишається частка готової продукції та товарів із високим ступенем технологічної обробки (наприклад, світлих нафтопродуктів).

Цінові диспропорції – вартість одиниці продукції, яка вивозиться з України, є значно нижчою за одиницю відповідної імпортованої продукції.

Відсутність сприятливих умов для налагодження виробництва імпортозамінних енергетичних матеріалів в Україні.

Відсутність делімітації кордонів в Чорному та Азовському морях.

Відсутність фінансів і технологій для розробки складних ресурсів (наприклад, буріння родовищ на Чорноморському шельфі зараз відбувається на глибині 70 м, тоді як провідні західні компанії давно освоїли технології, що дозволяють видобувати вуглеводні на глибинах понад два кілометри, де і залягає 2/3 ресурсів вуглеводнів). Разом з тим, гальмування процесу освоєння родовищ відбувається через невизначеність морських кордонів у Чорному та Азовському морях. Каменем спотикання є й правові питання поділу шельфу, а тут у України є серйозні проблеми з

Росією та Румунією.

Прив'язаність до компаній-монополістів РФ – імпортозалежність України від постачань природного газу, нафти і ядерного палива з Росії складає 100%.

Відсутність механізму перегляду положень Енергетичної стратегії. Оскільки в енергетичному секторі протягом 2006-2011 років відбулись значні зміни, Енергетична стратегія України до 2030 року потребує перегляду або навіть заміни новим документом.

Чого нам не вистачає? Що потрібно зробити?

Переглянути та обґрунтовано скоригувати цільові орієнтири Енергетичної стратегії України на період до 2030 року. Також потрібно конкретизувати заходи, спрямовані на реалізацію експортного потенціалу вітчизняного паливно-енергетичного комплексу.

Диверсифікувати паливно-енергетичний баланс за рахунок:

- часткового заміщення газу вугіллям та електроенергією, використання відновлюваних та альтернативних джерел енергії;
- забезпечення потреб національної економіки та внутрішнього ринку в нафті та нафтопродуктах за рахунок постачань каспійської нафти. Розв'язанню проблеми диверсифікації може сприяти реалізація проекту ЄАНТК «Одеса – Броди – Плоцьк – Гданськ»;
- забезпечення узгодженості заходів диверсифікації із заходами з модернізації енергетичних об'єктів;
- будівництва в Україні *LNG-терміналу* – побудова в одному з чорноморських портів терміналу з прийому та регазифікації скрапленого газу потужністю 10 млрд. м куб. на рік.

Закріпити у довгострокових контрактах обсяги та напрями транзиту газу й нафти. Адже без контрактів стане недоцільною модернізація ГТС. У цьому ракурсі доцільним буде вивчення можливостей та опрацювання підходів до організації поставок української електроенергії до Литви на основі укладення прямих контрактів або на умовах заміщення експор-

том електроенергії до Білорусі.

Створити умови для забезпечення стабільності поставок української електроенергії на експорт, у тому числі, за рахунок проведення обґрунтованої та передбачуваної цінової політики. Це можна реалізувати через перегляд законодавства, зокрема Закону України «Про електроенергетику» та Правил оптового ринку електричної енергії України. Без зміни цих нормативних документів та скасування так званих «винятків із правил» Україна може безповоротно втратити експортний потенціал в електроенергетиці.

Забезпечити фінансування робіт із підвищення технічного рівня електростанцій і систем електропередачі для інтеграції енергосистеми України до енергетичних систем держав ЄС. Забезпечити умови для виконання зобов'язань, прийнятих у зв'язку з приєднанням України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства.

Розробити довгострокові плани реконструкції енергетичних об'єктів на території України, які зведуть до мінімуму ризик аварійних ситуацій на енергоблоках, збільшать їхню енергоефективність та зменшать кількість шкідливих викидів.

Заохочувати інвестиції у новітні технології через розробку стабільної та послідовної законодавчої платформи.

Активізувати роботу з нарощування виробництва власних енергетичних ресурсів, включаючи розширення геологорозвідувальних робіт з видобутку нафти, природного і сланцевого газу, сірководню, шахтного метану, торфу, в т. ч. освоєння шельфу Азовського та Чорного морів, використання відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива (в т. ч. через біоенергетику, сонячну енергетику, малу гідроенергетику, шахтний метан, вітроенергетику, енергію доквілля).

Забезпечити більш повне використання діючих виробничих потужностей видобутку, виробництва і транспортування ПЕР на основі першочергової реконструкції та модернізації потужностей атомної енергетики та вугледобувних підприємств як базових галузей ПЕК країни.

Оптимізувати ефективності споживання електроенергії, популяризувати термомодернізацію (посилення теплозбереження через запобігання енерговтрат під час передачі та споживання енергії).

Сформувати демократичне екобезпечне суспільство через:

- інформування, рекламу та пропаганду енергозбереження і енергозаощадження в усіх сферах суспільного життя, зокрема через впровадження дисципліни «Енергоефективність» у загальноосвітніх навчальних закладах;
- сприяння науково-дослідним та дослідно-конструкторським роботам в галузі енергоефективності у вищих навчальних закладах України, проведення всеукраїнських еко-конкурсів, змагань.

6. Україна на туристичній мапі світу

Викладення бачення

У 2030 році в Україні в туристичній галузі розвинуто такі напрями:

Україна – країна зеленого туризму:

- розвинутий сільський зелений туризм чи агротуризм. Проведена інформаційна кампанія з метою підвищення зацікавленості сільського населення у наданні послуг з оренди житла туристам, співучасть у створенні маршрутів;
- детально розроблені та сплановані туристичні маршрути мальовничими, неординарними та екстремальними куточками кожного регіону України;
- створена окрема мережа приватних туристичних фірм, що пропонують «зелені маршрути» за підтримки держави (створено максимально сприятливі умови).

Україна входить до трійки лідерів у сфері бізнес-туризму:

- щорічно в Україні проводяться два європейських та два всесвітніх економічних форуми;
- ефективно використовуються бізнес-маршрути,

програми відпочинку бізнес-туристів у перервах між роботою, створено систему надання послуг з організації переговорів, надання професійних перекладачів;

- забезпечено високоякісне обслуговування баєрських програм – виставкові програми, розраховані на приваблювання нових учасників;

- організовуються корпоративні тури чи інсет-тури – заохочувальні чи навчальні поїздки, які здійснюють групи із співробітників однієї компанії.

Розвинутий медичний туризм:

- наявність новітнього якісного медичного устаткування і висококваліфікованих кадрів у медичній сфері;

- забезпечується якісне та, головне, доступне обслуговування пацієнтів, що дозволить Україні стати потужним конкурентом на світовому ринку медичного обслуговування та здобути першість у даній галузі;

- розвинутий медичний туризм у сфері кардіології та офтальмології.

Якісно організований релігійний туризм:

- створені маршрути релігійних турів екскурсійно-пізнавальної спрямованості по Україні, паломницьких турів, поїздок до святих місць, розташованих на території України;

- користується міжнародним попитом унікальний міжконфесійний маршрут примирення і взаєморозуміння «Україна Соборна»: Києво-Печерська Лавра – Бердичів – Почаїв – Зарваниця – Білокриниця – Севастополь – Святогірськ – Полтава;

- проводиться широкомасштабна популяризація даної сфери туризму, особливо серед молодого населення України та Євразії.

Масове розповсюдження активного туризму:

- по всій країні поширено велотуризм;

- розроблені численні маршрути, які з'єднані із європейськими;

- в Україні розвинутий автотуризм; в популярних місцях відпочинку, а також в транзитних пунктах створені автокемпінги;

- розвинутий спелеотуризм – проведена широка популяризація спортивного туризму як виду (подорожі у природних порожнинах (печерах) та долання в них різноманітних перешкод із використанням різноманітного спеціального обладнання), постійна розробка нових спелеотуристичних маршрутів, що також передбачає регулярні дослідження печер, створено мережі спелеошкіл;

- розвинутий пригодницький туризм (наприклад, аеростатний туризм, водні лижі, мандрівки на конях, bus bob – спуск по річці на спеціальних човнах особливої форми тощо);

- розвинутий водний туризм. Організовані експедиційні морські круїзи на Чорному та Азовському морях, сплави по найбільшій річках України, рафтинг, дайвінг (у т. ч. історичний біля берегів Криму та о. Зміїного);

- Україну регулярно відвідують міжнародні круїзні лайнери;

- активно практикується проведення стандартних екскурсій у поєднанні з виконанням квестових завдань;

- активно розвивається кулінарний туризм.

Привабливий молодіжний туризм:

- наявність максимально мобільних, економних та драйвових маршрутів для молоді;

- проводиться велика кількість молодіжних та етнічних фестивалів, балів;

- розвинута та сертифікована за міжнародними стандартами мережа хостелів в усіх туристичних місцях;

- впроваджена європейська система знижок на транспорт, відвідування музеїв, створена мережа недорогих ресторанів тощо.

Розвиток дитячого туризму:

- створені різноманітні дитячі гуртки, скаутські організації, літні табори;

- створено два Юкрейнланди (*Ukraineland*) (в Харкові та Рівному) на основі українських казок, мультфільмів;

- втілюється у життя Всеукраїнська програма активного відпочинку дітей із розробленою оздоровчо-загартувальною програмою.

В Україні для досягнення цього бачення є:

Ресурси, потенціал та заходи, які вже сьогодні реалізуються на шляху становлення України як туристичної Мекки на мапі світу:

- вигідне географічне і геополітичне розташування України між Європою та Азією;
- велика кількість історико-культурних, природно-рекреаційних об'єктів світового, всеукраїнського та регіонального значення, зокрема замкові комплекси, церкви, унікальні печери, природні комплекси Карпатських та Кримських гір, степу, Полісся, Сиваш тощо;
- наявні об'єкти всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО;
- збережені етнокультурні традиції українців та інших народів (наприклад, кримських татар, караїмів, кримчаків, євреїв, болгар, румунів тощо);
- наявні глибокі релігійні традиції і великі релігійні центри православ'я, греко-католицизму, католицизму та юдаїзму;
- традиції прийому гостей;
- Крим та Карпати розбудовуються, орієнтуючись на залучення більшої кількості туристів;
- розвиваються регіональні туристичні центри (Львів, Київ, Одеса та ін.) в контексті систематизованих туристичних маршрутів;
- розвивається зелений туризм та альтернативні види туризму (паломництво, молодіжний туризм) за рахунок інновацій та цінової конкурентоспроможності;
- точково створюються нові туристичні атракції на базі історичних центрів;
- туристичні маршрути систематизуються та роз-

виваються за історично-культурною спадщиною, а не територіально-адміністративним поділом;

- надаються пільги для певних секторів туристичної галузі, в контексті Євро-2012;
- досвід проведення міжнародних спортивних заходів, зокрема Євро-2012;
- наявний досвід проведення бізнес- та інвест-форумів;
- розвинуті медичні технології, зокрема у галузі кардіології та офтальмології;
- активна, ініціативна та багата на ідеї молодь;
- наявні приватні ініціативи щодо пізнання та популяризації українських туристичних місць.

Наявні ризики сьогодні:

У сфері розвитку зеленого туризму:

- високі затрати господарів «зелених» садиб на вирішення проблем з ремонтом будинків, облаштуванням двору, проведенням постійних закупок продуктів харчування можуть стати невід'ємним тягарем на фоні відсутності кредитування зеленого туризму;
- падіння авторитету «зеленого відпочинку» внаслідок стереотипності мислення сільського населення, небажання щось змінювати, застосування неякісних продуктів, недостатності сервісу тощо;
- наявність досить великої недовіри мешканців села до чужих, а отже, і до потенційних туристів.

Загальногалузеві ризики:

- політично-економічна нестабільність;
- незадоволення туристів внаслідок нерозвинутості інфраструктури, віддаленості туристичних об'єктів, низького сервісу чи його відсутності тощо;
- затримка удосконалення інфраструктури і підтримки функціонування туристичної сфери внаслідок недостатності приватних інвестицій;
- неможливість розвитку певних видів сільського ту-

ризму внаслідок обов'язкового ліцензування туристичної діяльності;

- нереалізація програми розвитку туризму внаслідок проблеми налагодження діалогу і партнерських стосунків між владою, бізнесом та професійними громадськими організаціями.

Чого нам не вистачає?

На макрорівні:

- належних приватних і державних інвестицій у сферу туризму;
- фінансування галузі зеленого туризму внаслідок відсутності спеціальних кредитів (наразі жодна фінансова установа України не має системи кредитування, що була б спрямована на сільський туризм);
- належного рівня розвитку туристичної інфраструктури;
- гарного стану транспортної системи;
- доступної для населення інформації про туризм, про відповідні місця відпочинку, що свідчить про відсутність маркетингової стратегії і, відповідно, зниження попиту;
- санітарного стану питної води у сільській місцевості;
- постійного очищення «зеленої» території після її частого відвідування та недбайливого ставлення до природи;
- збереження історичних пам'яток;
- належного правового регулювання.

На мікрорівні:

- єдності для протидії руйнації туристичних об'єктів, створення заходів щодо їх відновлення;
- діалогу між регіонами як для спільного розвитку туристичних об'єктів, так і для розвитку внутрішнього ринку туристичних послуг;
- особиста пасивність в реалізації заходів в сфері туризму;

- позиції у відстоюванні своїх прав як споживачів туристичних послуг, так і громадян у вимозі до держорганів у розвитку туристичної галузі.

Що потрібно зробити?

- забезпечити комплексний та системний підхід у розробці маршрутів, створенні мережі туристичних агенцій, співпраці різноманітних суб'єктів у туристичній галузі, фінансуванні; законодавче закріплення усіх вищеназваних процесів;
- прийняти Туристичний кодекс, який би базувався на принципі системного підходу до розвитку галузі на рівні держави, історико-культурних регіонів, окремих населених пунктів, а також включав би:
 - чіткі визначення основних понять і категорій;
 - основні пріоритети розвитку галузі;
 - опис особливостей ведення кожної підгалузі туризму (рекреаційного, зеленого, історичного, активного, молодіжного, дитячого туризму);
 - регламентацію ведення готельного бізнесу, розвитку інфраструктури тощо;
 - вигідні умови для ведення туристичного та готельного бізнесу;
 - програми розвитку окремих сегментів туристичної галузі;
 - умови розробки, реалізації і підтримки масштабних точкових проектів, наприклад, Юкрейнлендів;
 - створити умови для залучення іноземних інвестицій у туристичну галузь;
- провести інфраструктурні дослідження й почати створення мережі швидкісних автобанів, залізниць за напрямками схід-захід і північ-південь, розвиток аеропортів і внутрішньодержавної та міжнародної авіації як бізнес-класу, так і лоу-кост (дешевих авіаліній);
- створити умови для утворення готельної мережі на території всієї України з високою якістю наданих по-

слуг, сервісом, висококваліфікованим персоналом;

- сприяти створенню мережі молодіжних готелів і хостелів;

- створити в усіх обласних центрах України хоча б по одному багатофункціональному бізнес-центру, а в регіональних центрах – як мінімум, по одному виставковому комплексу шляхом створення пільгових умов для приватних інвесторів;

- створити умови для побудови сільським підприємцям житлових будівель готельного типу, призначених для надання населенню рекреаційних послуг у сільській місцевості;

- створити кластери сільського зеленого туризму, в яких об'єднуються представники бізнесу, місцевої влади, освіти, науки та громадських організацій;

- підвищити культурно-освітній рівень сільського населення, підштовхнути до розвитку «малого сервісу» (продаж сувенірів, заклади харчування, готелі) у туристичних місцях усіх рівнів і типів;

- створити галузеву систему підготовки та підвищення кваліфікації туристичних кадрів;

- створити національні туристичні маршрути, у т.ч. велосипедні, паломницькі, кулінарні, спелеологічні, фестивалі, історичні, літературні та ін.;

- відродити український річковий і морський цивільний флот;

- відродити, зберегти і розвинути місцеві народні промисли, пам'ятки історико-культурної спадщини;

- створити умови для розвитку якісної і високопрофесійної медицини, лібералізувати доступ іноземців;

- запровадити фінансування розвитку державних медичних спеціалізованих інститутів, особливо у сфері кардіології та офтальмології;

- проводити щорічно туристичні профільні виставки, форуми туристичних компаній по сегментах галузі, тематичні лекції, інформаційні заходи тощо;

- проводити активні інформаційно-рекламні кампанії як всередині країни, так і за кордоном;

- проводити популяризаторські заходи щодо волонтерства, розвитку культури відпочинку для населення України, стимулювати до подорожей;

- створити загальноукраїнську волонтерську мережу, яка об'єднає усіх тих, хто бажає допомогти у відродженні пошкоджених та занедбаних важливих історичних та культурних пам'яток та територій;

- надати волонтерам знижки у розмірі 15% на придбання квитків та при оплаті різноманітних турів;

- розвинути ІТ-технології в туристичній сфері завдяки:

- створенню баз даних на загальнодержавному і регіональному рівні кожного окремого населеного пункту, які б містили інформацію про наявні туристичні місця, туристичні компанії, туристичні маршрути, державні й громадські організації туристичного спрямування;

- створенню і поширенню он-лайн сервісів для туристів, які б дозволяли:

- бронювати й оплачувати готелі, хостели, пансіонати, санаторії та ін. місця проживання;

- придбати квитки на залізничний, автобусний, авіаційний транспорт українською та основними мовами світу (російською, англійською, німецькою, французькою, іспанською, китайською);

- прокладати туристичні маршрути із пошуком місць відвідування, місць проживання, транспортного забезпечення;

- інтегрувати українські карти в міжнародні карти GPS-навігації, позначити на них туристичні об'єкти;

- створити он-лайн інсталяції мандрівок українськими музеями;

- створити єдиний кадастр туристичних пам'яток й об'єктів культурної спадщини (як результат централізованої інвентаризації музеїв, заповідників тощо).

7. Сфери культури, освіти, науки та інформації

Викладення бачення

Визначальним фактором, що суттєво впливає на становище всіх розглянутих нами сфер, є членство України в Європейському Союзі. Європейська спільнота вимагає дотримання певних стандартів не тільки в політиці чи економіці, але, безперечно, і в культурно-освітній та інформаційній сферах.

Освіта та наука:

Повноцінно діє Болонський процес, тобто:

- маємо реальну автономію університетів у вирішенні переважної більшості питань;
- у кожному університеті суттєвий вплив має студентське самоврядування, яке займається не тільки представництвом інтересів студентства в адміністрації університету, але і проведенням заходів та міжуніверситетською комунікацією;
- 25% дисциплін є обов'язковими, 50% складають професійно орієнтовані дисципліни (на кожен спеціальність складається окремий список таких курсів, з якого студент може обирати), 25% – дисципліни вільного вибору, які обираються студентом відповідно до його уподобань;
- суттєво зросла роль прикладних дисциплін; переважна більшість університетських курсів орієнтовані не тільки на вивчення теоретичних аспектів певного процесу чи явища, але поєднують їх з елементами практичного застосування матеріалу;
- відбувається активний обмін студентами та викладачами. Українські викладачі читають лекції в університетах інших країн Європи, а науковці з цих університетів проводять заняття в Україні. Стало традицією, що переважна більшість українських студентів один рік свого навчання проводить в одному із закордонних університетів, відповідно тамтешні студенти радо їдуть навчатися у наші ВНЗ.

Поряд з традиційною університетською значного поширення набула неформальна освіта:

- вуличні університети;
- лекції в електричках та поїздах.

Освіта в Україні діє за принципом *lifelong learning*, тобто навчання протягом всього життя.

Широкого поширення набули університети третього покоління, завдяки яким люди пенсійного віку мають можливість безкоштовно одержати знання в галузі інформатики, культури, мистецтва, іноземних мов тощо.

Активно використовуються інноваційні методи та методики в освіті.

Культура:

Переформатування білінгвізму. Статус державної мови міцно закріпився за українською мовою не лише на офіційному, але й на побутовому рівні. Під переформатуванням двомовності мається на увазі активне вивчення українцями англійської мови, яке пов'язане з членством в ЄС, та необхідністю спілкування в рамках цієї спільноти. При цьому збережено знання населенням російської мови, що робить український культурний простір відкритим не тільки для західних країн, але й для країн колишнього СРСР.

Активно розвивається український кінематограф: наші кінофестивалі «Молодість» та «Одеський міжнародний кінофестиваль» входять до десятки найпрестижніших кінематографічних фестивалів світу.

Фінансування культури відбувається не за залишковим принципом, а на основі реальних потреб та запитів цієї сфери.

За ініціатииви України створено єдину світову електронну базу книг, до якої увійшли переклади українських класиків та сучасних письменників більшістю мов світу, також у цьому ресурсі ми маємо великий вибір перекладів зарубіжних класиків та сучасних авторів українською мовою.

Останнім часом значною популярністю серед світових митців користується Дніпропетровський бієнале, який за своїм розмахом та відвідуваністю практично не поступається Венеціанському.

Українська культура вийшла на лідерські позиції в Європі та світі, особливої популярності набули українське арт-хаузне кіно та традиційні види українського мистецтва, що перейняли новітні культурні віяння та в модернізованому вигляді здобули визнання світових поціновувачів та критиків.

Інформація:

Наша держава стала одним із лідерів з розробки програмного забезпечення. Прагнення відкритої конкуренції стало однією з причин того, що більшість програм розробляються на відкритих кодах та вільно розповсюджуються.

Було законодавчо врегульовано право інтелектуальної власності.

Право доступу до Інтернету визнано невід'ємним правом кожного громадянина України, тому по всій території держави діє інтернет-покриття з вільним доступом для кожного.

Провідне місце в інформаційній сфері посіли інтернет-ЗМІ, статус яких був нарешті законодавчо врегульований.

Значного розвитку зазнали освітні та розвиваючі медіа, була переглянута концепція infotainment (перевага розважальної інформації в ЗМІ), внаслідок чого розважальний контент був значно зменшений.

Активно діє та користується популярністю суспільне телебачення.

Значно спростився доступ до публічної інформації, удосконалено механізм виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації», запроваджено санкції для чиновників та керівників установ, які приховують інформацію зі статусом публічної, надають неповну чи неактуальну інформацію.

Україна ввійшла до двадцятки лідерів за рівнем свободи слова. Українські ЗМІ дійсно стали четвертою владою в державі.

В Україні для досягнення цього бачення є:

Переговори щодо Угоди про асоціацію з Європей-

ським Союзом, які хоч і заморозилися на певний час, проте перспектива асоціації з ЄС для України зараз видається найближчою за весь період незалежності нашої держави.

Запровадження певних елементів Болонського процесу (накопичувальна система оцінювання, студенти деяких ВНЗ мають право обирати певний, хоч і незначний, відсоток дисциплін, в більшості вищих навчальних закладах діють студентські органи самоврядування, активно працює УАСС – Українська асоціація студентського самоврядування, що об'єднує представників студентського самоврядування та бореться за права студентів на загальнодержавному рівні).

Галузь культури на разі може похвалитися яскравими представниками кінематографу та літератури, які працюють українською мовою та є досить відомими за межами нашої держави. Серед них можна назвати режисера Олександра Кірієнка, чий фільм «Ілюзія страху» було висунуто від України на премію «Оскар» у 2008 році, актора Богдана Ступку, який неодноразово знімався у фільмах польських режисерів, літераторів Оксану Забужко, Марію Матіос та ін.

У лютому 2010 року було прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації», який став першим важливим кроком влади до відкритості та готовності звітувати перед суспільством. Прийняття цього закону лобювалося журналістами, тому його ухвалення можна вважати проявом того, що ЗМІ поступово набувають статусу четвертої влади в Україні.

У зв'язку з наближенням Євро-2012 Україна активно інтернетизується, вільний доступ до Інтернету вже є в більшості кафе та на деяких станціях метро.

Україна має багату культурну та історичну спадщину, яка є цікавою для інших країн, як близьких, так і віддалених у культурному просторі. За умови внутрішнього збереження самобутності української культури та вдалого її транслявання у міжнародний простір, Україна отримує репутацію культурно розвинутої та привабливої держави, а також позитивне ставлення до країни в цілому.

Наявні ризики сьогодні:

Політична та економічна кризи. Перша загрожує остаточним псуванням стосунків з ЄС та ігноруванням резолюцій ЄС. Економічні негаразди загрожують тим, що й так слабке фінансування освітньої та культурної галузей буде скорочено, що аж ніяк не зможе позитивно вплинути на жоден із пунктів бачення.

Напружені стосунки деяких ВНЗ із Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, які не сприяють конструктивному діалогу між ними та досягненню згоди у напрямку реформування.

Вибіркове та викривлене запровадження елементів Болонського процесу в українських університетах, яке призводить до того, що Україна не може повноцінно скористатися його перевагами.

Значні проблеми з автономією університетів, причому, зважаючи на минулорічні рішення Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України щодо обмеження автономії деяких університетів, ця проблема поки що навіть не усвідомлена до кінця.

Заангажованість українських ЗМІ, які часто перебувають у власності політиків чи їх родичів, що, безперечно, не сприяє їх незалежності.

Неготовність більшості державних органів та структур виконувати умови нового Закону України «Про доступ до публічної інформації» щодо надання публічної інформації.

Неналежне виконання законів, що захищають право інтелектуальної власності, що є одним з перешкоджаючих факторів для вступу України до ЄС.

Чого нам не вистачає? Що потрібно зробити?

Освіта і наука:

Роз'яснення та формування єдиного розуміння принципів Болонського процесу з метою забезпечення його правильного уніфікованого розуміння та використання в Україні.

Підняття освітнього та мотиваційного рівнів сільської молоді та школярів шляхом тренінгів та семі-

нарів з користування новими комп'ютерними програмами та технологіями.

Артикулювання наявних проблем галузі: недостатнього технічного та кадрового забезпечення, пошук можливих шляхів вирішення цих проблем (пошук спонсорів, здійснення контролю за бюджетними витратами у цій галузі тощо).

Роз'яснення важливості та лобювання прийняття закону, який би регулював право інтелектуальної власності в Україні, запровадження більш жорстких санкцій за плагіат на всіх рівнях (студентський, науковий, політичний і т.д.);

Апробація проектів вуличних університетів та лекцій у транспорті шляхом проведення певних акцій та проектів відповідного спрямування.

Сприяння активній співпраці в рамках студентського самоврядування студентів між собою та з викладацьким і керівним складом навчальних закладів з метою підвищення його ролі як на рівні окремого університету, так і у сфері університетської співпраці.

Створення грантових освітніх програм для талановитих іноземних студентів та аспірантів, що зробить участь України у Європейському освітньому просторі двосторонньою, збалансує відтік інтелектуального потенціалу з країни.

Налагодження механізмів функціонування правових норм, які захищають інтелектуальну власність.

Культура:

Поширення серед суспільства та донесення до влади інформації про молодих перспективних діячів української культури.

Пошук спонсорів для втілення їхніх творчих ідей як серед приватного сектору та громадських організацій, так і шляхом лобювання підтримки з боку держави (до таких дій можна віднести стипендії та фінансування певних перспективних проектів на конкурсній основі).

Розробка проекту Всеукраїнської електронної бібліотеки, в якій можна було б зібрати твори українських та закордонних авторів за різними жанрами та тематиками.

Сприяння перекладам закордонних авторів українською мовою (це може бути як особиста робота, так і пошук перекладачів та організацій, готових взятися за це завдання).

Боротьба за посилення ролі української мови в нашій державі (лобіювання відповідних законів на державному рівні, популяризація та пропагування української мови шляхом журналістської діяльності та проведення тематичних зустрічей для підняття рівня її побутового вживання).

Сприяння культурному та патріотичному вихованню молоді, особливо у сільській місцевості, шляхом проведення екскурсій, тематичних зустрічей, конкурсів тощо.

Через журналістську та творчу діяльність створюємо новий образ української історії: цікаві фільми, книги та статті про історичних діячів нашої держави, які базуються не на сухих біографічних фактах та документах, а містять певні художні елементи для формування зацікавленості ними з боку пересічного населення.

Діяльність, спрямована на подолання «білих плям» в українській історії (науково-дослідницька, журналістська тощо).

Регулярне проведення різноманітних культурних заходів закордоном (етнічні фестивалі, виставки, тури українських зірок шоу-бізнесу тощо) з метою створення позитивної репутації України.

Інформація:

Роз'яснення громадянам переваг та процедури користування Законом України «Про доступ до публічної інформації».

Лобіювання спрощення процедури використання цього закону та формування конкретного переліку причин відмови у наданні інформації.

Роз'яснення громадянам їх прав та можливостей в системі отримання інформації, спонукання суспільства до критичного сприйняття інформації в ЗМІ, проведення круглих столів, моніторинрів та конференцій, присвячених проблемі «джинси», донесення до широкого загалу їх результатів.

Розробка інтернет-проектів, спрямованих на формування освітніх та розвиваючих ЗМІ.

Артикулювання важливості прийняття законів щодо врегулювання статусу інтернет-ЗМІ в Україні та лобіювання прийняття відповідного нормативно-правового акту.

Загалом, варто докласти зусиль, аби залучити українську громадськість до вирішення цих проблем. Для налагодження продуктивного діалогу кожного громадянина України як з суспільством, так і з владою варто використовувати громадські організації та ЗМІ, які можуть швидко та ефективно донести до широкого загалу певну інформацію. Нашим співгромадянам необхідно пояснити переваги запропонованих змін і користь від їх активності та контролювання діяльності влади. І це стосується всіх сфер суспільного життя, а не тільки гуманітарної.

Щодо зовнішньої діяльності України у гуманітарній сфері, слід зазначити, що культура є тим простором, в якому відсутні політичні кордони. Саме тут одні нації формують своє ставлення до інших, тому для України важливо зберегти свою культурну унікальність і презентувати її у світі, щоб виробити лояльність до неї інших держав, що є найбільш фундаментальною основою для політичної співпраці.

Замість післямови

Ми маємо мрію – бачення України у світі у 2030 році як процвітаючої, успішної, демократичної європейської держави, регіонального лідера, активного гравця у міжнародних відносинах. Для того, щоб у 2030 році ця мрія стала дійсністю, ми маємо вже зараз чітко усвідомлювати, які кроки є першочерговими, які завдання є невідкладними, які дії потрібно зробити, щоб бажане стало реальним. У нас все для цього є – ми володіємо чималими ресурсами, родючими землями, найбільшим в Європі транзитним потенціалом, розвинутою промисловістю, кваліфікованою робочою силою, культурною спадщиною. Ми маємо добрі стосунки з усіма державами світу та демонструємо миролюбну політику та відповідальність за те, що відбувається у світі сьогодні. В Україні є величезний потенціал виробляти високотехнологічну продукцію для завоювання міжнародних ринків, зокрема у ракетно-космічній галузі, літакобудуванні, суднобудуванні. Разом з тим є й невикористані можливості у туризмі, освіті, науці, культурі, реалізація яких зробила б нашу державу туристичною, освітньою, культурною Меккою. Україна може перетворити свої слабкі місця на сильні сторони, зокрема через послідовні зовнішньополітичні дії, через проактивну енергетичну політику, через модернізацію підприємств, через інновації в економіці. У цьому баченні зібрані найважливіші рекомендації, втілення яких зробить Україну більш конкурентоспроможною, продуктивною, розвинутою, впливовою державою.

Куратори проекту

Зоряна Міщук – представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі

Ганна Шелест – громадська організація «Сприяння міжкультурному співробітництву»

Автори

Артеменко Любов
Архипенко Аліна
Балабай Людмила
Бернарду Віоланта
Бігдаш Ольга
Броднікова Валерія
Гавриленко Ілля
Гаврилів Ганна
Голота Андрій
Дужич Лідія
Дерунова Анастасія
Зайдель Марина
Заводовський Ілля
Захарченко Олександра
Захаров Кирило
Кондратюк Марія
Лисак Максим
Мах Ясмiна
Миронько Оксана
Новицька Ксенія
Паздрій Віталій
Сергєєв Павло
Савран В'ячеслав
Сав'як Наталія
Темнюк Тетяна
Федоренко Євген
Хмельова Марія
Хомей Оксана
Шегда Орест

В тексті викладено думки авторів.

Контакти

Фонд ім. Фрідріха Еберта. Представництво в Україні
вул. Пушкінська, 34, м. Київ, 01004, Україна

Тел.: +38-044-234-00-38 | факс: +38-044-451-40-31

Всі тексти доступні за веб-адресою:

<http://www.fes.kiev.ua>

Замовлення/ контакти:

mail@fes.kiev.ua

Погляди, висловлені в даній публікації, не обов'язково відображають погляди Фонду ім. Фрідріха Еберта, ГО «Сприяння міжкультурному співробітництву» або організації, де працює автор.